

„Ember, állat egyként pulzál szivemben.
Mint kőedényen a piros máz,
úgy ég rajtam a csorgó, foltos
és közös veriték.”
(Kőedény)

Kontra Attila 47

AZ ANIMALITÁS SZEREPE PILINSZKY JÁNOS ÉLETMŰVÉBEN

Pilinszky egy 1978-ban készült tévéinterjúban a következő megállapítást teszi: „Nálam a hit az majdnem egy – azt merném mondani – animális hit.”¹ Ha megpróbáljuk értelmezni ezt a szókapcsolatot, a reflexió első szintjén rögtön két lehetőség kínálkozik. A latin kifejezést magyarra lefordítva az *ál-lati* értelemfeltáró szinonimája az *öszönös* lehetne, vagyis olyan hit, amely nem szorul rá az ész mankójára, hiszen evidens erejénél fogva mindig, minden körülmények között érvényes aktus.

Az állat teremtés rendjében betöltött pozíciója felől vizsgálva a másik variáció az *immanens* lehetne. Ezen az állásponton van Weöres Sándor Pilinszky kereszténységét illetően, amikor így vall: „Az is különös dolog, hogy nem volt igazán vallásos, igazán hívő, viszont a katolicizmushoz a lehető legszorosabb szálak kötözték. Hasonlított ebben Lisieux-i Kis Terézhez, aki egész életében, még haldoklása idejét is beleértve, nem tudott hinni az emberi lélek továbbélésében; katolikus volt ízig-vérig, de úgy tekintette, hogy pokol, purgatórium, mennyország, mind ebben az életben játszódik le, és ha az élet megszűnik, akkor annak az egyénnek a pokla, purgatóriuma, mennyországa is megszűnik. Pilinszky-nél szintén hasonló a helyzet, nem bízik a halál utáni továbbélésben, és talán nem is óhajtja. A létből neki épp elegendő, talán még sok is, amit ez az élet nyújt, és folytatását nem kívánja.”² Az *immanens hit* tehát ebben a szövegösszefüggésben az, amely speciálisan a földi lét kereteire korlátozódik.

Egy harmadik utat szeretnék bemutatni az *animális hit* megragadására, amely sem az első, sem a második lehetőséget nem tartja kizárólagosnak, de nem is veti el őket egészen. Dialektikus módon foglalja magában mindkettőt azáltal, hogy túllép rajtuk, még hozzá a transzcendens értelmezési horizont irányába. Pilinszky János teológiájában (ha tételes formában kifejtve létezne ilyen), bizonyára külön diszciplínát szentelt volna az állatoknak, s ezt dogmatikájában közvetlenül az angyalokról szóló fejezet előtt helyezte volna el. A továbbiakban ennek megfelelően azt próbálom meg bizonyítani első lépésben, hogy az állatok egyáltalán nincsenek kizárva

Pilinszky üdvösségek koncepciójából, második lépésben pedig megkísérlem az *animálist* az *tiszta* jelző határozmányainak megfeleltetni.

Ha az *Apokrif* első soraira gondolunk, észrevevesszük, hogy a versben nem két világ válik el egymástól ama napon, vagyis az ítéletkor, mint
48 ahogyan az Emberfia a vonatkozó bibliai jelenetben elválasztja a kosokat a juhoktól,³ hanem három: „Külön kerül az egeké, s örökre / a világvégi esett földeké, / s megint külön a kutyaólak csöndje.”⁴ Számunkra a harmadik hely érdekes igazán. Az égi és a földi szféra közé ékelődik ugyanis a megváltatlan létezők tere, a kutyaól, amely – mivel mindenek elhagyatnak – az éjszakában szintén üresen áll. Bármiféle vitalításra utaló jelet a „menekvő madárhad” képzetén túl csak a többes szám első személyű „és látni fogjuk a kelő napot” sorban érzélelünk a strófán belül. Joggal feltételezhetjük, hogy Pilinszky itt az üdvösségükre áhítózo létezők körét kitágítva a természet egészét bevonja a közös várakozás szentségébe, akárcsak a több mint húsz évvel későbbi *Zsolozsma* című költeményben: „Rovarok és gyerekek, most és mindig, / kövek, füvek és állatok / figyelik, figyeljük, ahogy / a nap alászáll”,⁵ vagy a bibliai bárány szimbólumát evokáló *Introitus*zban, ahol az ítélet kihirdetése előtt minden kreatúra elsötétül.⁶ A *Nagyvárosi ikonok*ban és az utána következő kötetekben már olyannyira uralkodó a bárány-motívum, hogy Pilinszky szinte a „trónra szálló” látványának foglyává válik. A *Trapéz és korlát* és a *Harmadnapon* domináns állatnevei (hal, madár) után azt jelzi, hogy költészete a kreatúrasors univerzális tragikumának felismerésétől a megváltás és a beteljesedés közös misztériuma felé közeledik. A *Harmadnapon* verseiben háromszor is előfordul *vadállat* szó pedig a későbbiekben egyszerűen *állattá* szelődül, s míg addig szinte elvétve, a további verseskönyvekben összesen tizennégyyszer szerepel.⁷

Az Új Ember-béli publicisztikák között kutatva két olyan idevágó esszé-részletet is találunk, amely alátámaszthatja az első hipotézist. Az 1973. április 22-én megjelent *Az Olajfák hegyén* című írásában a Megváltó elhagyatottságát idézve gondolataiban újra megjelennek az állatok: „Egyedül voltál. Pedig mindannyian itt térdeplünk az Olajfák hegyén – emberek, kövek, állatok. Igen, az egész Teremtés együtt térdepel itt Teremtőjével, elhagyatva, tökéletesen elhagyatva az agónia túlzásúfolt közösségében.”⁸

Az egy héttel korábbi számban közölt *Előszó, Utószó helyett* címűben pedig – igaz, csak feltételes módon – egyenesen az állatok eucharisztikus áldozatban való részesedésének reményét helyezi kilátásba. „Én, aki mindent elhibáztam, látom hóhérom zárt arcát, s szeretném neki elmondani, hogy 1926 karácsonyán esett a hó, puhán, merőlegesen, s még makulátlan kezemmel úgy emeltem számig egy képeskönyvet, ahogy csak az állatok áldoznának, ha egyszer fölengedne a természet ridegsége, és Isten csakugyan odaadná magát a medvék éhségének és a patkányok metszőfogának is.”⁹ Pilinszky

csakugyan-ja elárulja, hogy mondata valószínűleg Szent Pál *Rómaiakhoz írt levelére* utal intertextuálisan. A szöveg nyolcadik fejezetében ugyanis azt írja az apostol, hogy „maga a természet sóvárogva várja Isten fiainak megnyilvánulását”, továbbá, „hogyan a múlandóság szolgálai állapotából majd fel szabadul az Isten fiainak dicsőséges szabadságára.”¹⁰

49

Az animalitás üdvtörténetbe való beemelését viszont inverz módon megelőzi műveiben az ember állati sorba történő alászállása, mint például a *Harbach 1944* című emblematikus versben, ahol a „messzi égi vályukat” szimatoló fegyencek előtt a halál úgy tárul ki, akár „egy megnyíló karám.”¹¹ A vályú vissza-visszatérő képe továbbá a Pilinszky által oly sokszor megidézett tékozló fiú parabolájához kapcsolódik szervesen, aki távol az atyai háztól még a sertések eledelével sem csillapíthatta éhségét.¹² Ez az alászállás és elszakadás nemcsak az ember, hanem az egész teremtett világ fellemelésének, eszkatologikus reményének feltétele.

Talán az *Élőképek* című egyfelvonásosában a legszembetűnőbb azonban az első felvetés. A színműben a *rókán*, a *medvén* és az *öreg madáron* kívül három ismeretlen állatot látunk a szereplők sorában, akik az apácafőnöknővel és az szolgálóleánnyal emberi nyelven társalognak. Saját maguk „összetákolts lényéről” vallanak, faji besorolásuk viszont lehetetlen, származásuk meghatározhatatlan: („Szemem és bundám egymás közt ellenségek.”)¹³ Az ellentétek egysége és összeegyeztethetlensége valósul itt meg jelképesen,¹⁴ méghozzá az „ember, állat egyként pulzál szivemben” egyetemes egységének és az állatok ember alkotta életterében elfoglalt helyzete összeegyeztethetlenségének ellentéte.

A *Pilinszky János mozdulatlan színháza* című Szigeti István által készített interjúban így nyilatkozik a darab kapcsán: „Egy ünnepségről miért legyenek kizárva az állatok? Hát miért ne legyenek ott? Ugye, Assisi Szent Ferenc, amikor misézett, az állatok bejöttek, a farkasok bejöttek. Ugyanígy a népmesékbe is szabad a bejárásuk. Tudjuk, hogy Isten trónusa körül is állatok állnak őrt, a legfőbb négy kerub, akik Isten trónját körülveszik.”¹⁵ Megállapíthatjuk tehát, hogy Pilinszky nem zárja ki, sőt lehetségesnek tartja az *animalitás* transzcendens irányultságát, ám a kerubok állatokkal való azonosítása már a második probléma hatóköréhez tartozik.

A tisztaság-bűntelenség kérdésre reflektálva elsősorban a gyermeki létállapotot kell említeni, amely szintén a Pilinszky-életmű egyik kulcsmotívuma. Ők, a gyermekek azok ugyanis, akik még úgy látják a világot, „ahogy az a teremtő Isten tenyerén fekszik.”¹⁶ Az állatok „tisztasága” némileg más kontextusban jelenik meg. „Akkor beraktak egy istállóba, végre békés állatok közé” – mondja egy háborús élményekről szóló beszámolójában, amint a betlehemi jászol körül is ökor és szamár van jelen a hagyomány szerint.¹⁷

Ennek épp a fordítottja történik a *Fabula* című versben, ahol egy állat kér beocsáttatást az emberek világába. A konvencionális tulajdonságok módosulásán túl (a farkasra egyáltalán nem jellemző szelídség és tisztaszívűség) talán az a rá vonatkozó állítás a legszokatlanabb, hogy „magányosabb 50 az angyaloknál”.¹⁸ Magányosságában az angyalokhoz hasonlít, az emberekre pedig olyan szemmel néz, mint az Isten,¹⁹ azok mégis agyonverik. Pilinszky két világirodalmi példát is említ egyik írásában,²⁰ amely az általa elbeszélte „esettel” hozható összefüggésbe. Az egyik a Raszkolnyikov álmában szereplő ígáslovacska, akit a gazdája halálra ver,²¹ szintén fiktív, akár a *Fabula*-béli farkas. A másik azonban valóságos: Torinó utcáján pillantotta meg Nietzsche a részeg kocsis ostora alatt vergődő lovat, s „a részvét paroxizmusában tapasztotta arcát a vérző állat fejéhez.”²² Ez a két, Pilinszky által érintett párhuzam, amely majdnem tíz évvel későbbi versének megírására talán az első ösztönzést adta a költőnek, azt bizonyítja, hogy világlátásában az állat nem a legyőzendő, kitagadandó és kizsákmányolandó *másik*, nem egyszerűen *machina animata*,²³ hanem olyan létező, amely vétkezhetlenségének következtében kevésbé vagy egyáltalán nem távolodott el az eredettől.²⁴ A nietzschei esemény elbeszélését ezért zárja a következőképpen: „ez az ölelés a század legmegrázóbb ölelése volt.”²⁵ Megrázó volta minden bizonnyal abból a tényből fakad, hogy az állat büntetlenül válik az emberi önzés áldozatává és kiszolgáltattottjává. „Tisztasága” inkább minta kellene, hogy legyen Pilinszky szerint még az ember számára is, amint ez több versében is kifejezést nyer: „Légy hát, akár az állatok, / oly nyersen szép és tiszta” (*Magamhoz*)²⁶ vagy az *1970. október 14.* címűben: „Prémet kívántam tagja-
imra, / hogy amit ölelsz, az legyen, / mit minden igaz ölelés keres: / egy vad-
állat odaadása.”²⁷ Az állatok „ártatlan” pillantásáról pedig említett esszéjén kívül az egy évvel később, 1962-ben, *Az édes élet* című Fellini-filmről írt kritikájában is megemlékezik szinte ugyanazokkal a szavakkal. „Az állatok szeméből mintha maga a föld pillantana ránk”²⁸ gondolata itt egy dögöltt rája ráncoktól övezett, halott szemére összpontosul, amelyet Pilinszky „a teremtés Istenre függesztett pillantásának”²⁹ nevez. Mindezek fényében nem túlzás azt állítani, hogy Pilinszky számára az állatok az angyalok földi megfelelői, ahogyan *Mielőtt* című versében éppen fordítva, az angyalokat nevezi a meny-nyek állatainak: „Az Atya, mint egy szálkát / visszaveszi a keresztet, / s az angyalok, a mennyek állatai / fölütik a világ utolsó lapját.”³⁰

Az *animális hit* kifejezés értelmezésére tett kísérlet eredményeként azt lehet megállapítani, hogy bár Pilinszky még esszéiben sem nyilatkozott soha konkrétan az üdvösség határainak (elsősorban az állati létezőket érintő) kitérését illetően, írásaiban burkolt formában mindvégig tetten érhető ez a lehetőség. Megjelenik az első kötetek verseiben, hangsúlyosabban a költői pályáján bekövetkezett paradigmaváltást fémjelző *Szálkáktól* kezdve,

valamint az *Új Emberben* közölt cikkei jelentős hányadában. Az anyagvilág mélyebb rétegei iránti részvétellel átítatott sorai mindnyájunk segítségére lehetnek, hogy a klasszikus karteziánizmus tévedésén alapuló elméleteinket revidéáljuk.

¹ Maár Gyula: *Egyenes labirintus* In: Pilinszky János *összegyűjtött művei. Beszélgetések, Századvég, Bp., 1994, 175.*

² Weöres Sándor: *Pilinszky János Szálkák című kötetéről* In: *Senkiföldjén. In Memoriam Pilinszky János, Nap Kiadó, 2000, 286.*

³ Vö. Mt 25,31

⁴ Pilinszky János *összes versei*, Osiris, Bp., 2001, 53.

⁵ Pilinszky János *összes versei*, 137.

⁶ Pilinszky János *összes versei*, 65.

⁷ Az állat általános és konkrét megnevezése szempontjából egyébként a *Kráter* a legérdekesebb. Itt szinte alig van átfedés a korábbi kötetekhez képest, és öt teljesen új, korábban soha nem szerepeltetett állatnév is megjelenik: hattyú, százlábú, flamingó, ízeltlábú, delfin.

⁸ Pilinszky János: *Publicisztikai írások*, Osiris, Bp., 1999, 698.

⁹ *Publicisztikai írások*, 697.

¹⁰ Róm 8,19–22

¹¹ Pilinszky János *összes versei*, 44.

¹² Vö. Lk 15,17

¹³ Pilinszky János: *Széppróza*, Osiris, Bp., 1996, 99.

¹⁴ Vö. Tandori Dezső: *Pilinszky János válogatott művei* In: *Senkiföldjén*, Nap Kiadó, Bp., 2000, 147.

¹⁵ Pilinszky János *összegyűjtött művei. Beszélgetések, Századvég, Bp., 1994, 218.*

¹⁶ Pilinszky János: *A gyerekkor fái* In: *Publicisztikai írások*, Osiris, Bp., 1999, 728.

¹⁷ Ez a jelenet valószínűleg a következő szentírási szakaszból alakult ki: „Az ökör megismeri gazdáját / és a szamar urának jászolát, / csak Izrael nem ismer meg, / népem nem tud semmit megérteni!” Iz 1,3

¹⁸ Pilinszky János *összes versei*, 69.

¹⁹ Vö. Jelenits István: *Farkas a Fabulában* In: *Vigilia*, 2001/11, 816.

²⁰ Pilinszky János: *Két ölelés és egy kőtábla* In: *Publicisztikai írások*, 187–188.

²¹ Vö. Dosztojevskij: *Bűn és bűnhődés*, Európa, Bp., 1993, 71.

²² Pilinszky János: *Publicisztikai írások*, 188.

²³ Tertullianus *De anima* című írásában elfogadja az emberétől esszenciálisan különböző „állati lélek” létezését. Ez a skolasztikában továbbélő gondolat ösztökölte Descartes-ot arra, hogy az anyagi illetve a szellemi princípium számára elfogadhatatlan összekapcsolását egy radikális lépéssel – az állat mechanisztikus gépezetként való leírásával –, „haladja meg”. Az állat szerinte csupán *machina animata*, nincs elméje, hanem a természet működik benne szervei elrendezése szerint. Vö. Descartes, René: *Értekezés a módszerről*, Ikon, Bp., 1992, 66.

²⁴ Pilinszky legkedvesebb regényében szintén felsejlik ez a gondolat Zoszima sztarc tanításában: „Ember, ne emeld magad az állatok fölé: azok ártatlanok, te pedig csak rothasztod a földet a nagysággoddal, amióta megjelentél rajta, és rothadásod nyomát hagyod magad után...” Dosztojevskij, F. M.: *A Karamazov testvérek*, Európa, Bp., 1975, 416.

²⁵ Kundera szerint egyébként Nietzsche a tetteivel bocsánatot kért a lótlól Descartes-ért. Vö. Kundera, Milan: *A lét elviselhetetlen könnyűsége*, Európa, Bp., 1992, 374.

²⁶ Pilinszky János *összes versei*, 13.

²⁷ Pilinszky János *összes versei*, 155.

²⁸ Pilinszky János: *Publicisztikai írások*, 188.

²⁹ Pilinszky János: *Publicisztikai írások*, 266.

³⁰ Pilinszky János *összes versei*, 97.